

УДК 657:343.3/7

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наталія Анатоліївна ОСТАП'ЮК

д.е.н., доцент, завідувач кафедри обліку, аналізу та аудиту Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: ostapiuk@ukr.net

Олег Володимирович ПРОЦЬОК

к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ
України

E-mail: pov1@meta.ua

Анотація. Розглянуто проблемні питання визнання фінансових ресурсів предметом окремих кримінальних правопорушень, передбачених КК України. У результаті економіко-правового аналізу обґрунтовано, що Розділом VII КК України не передбачена відповідальність за неправомірні дії з рядом джерел фінансових ресурсів, які найчастіше виступають предметом злочинних посягань.

Аннотация. Рассмотрены проблемные вопросы признания финансовых ресурсов предметом отдельных уголовных правонарушений, предусмотренных УК Украины. Экономико-правовой анализ позволил обосновать, что Разделом VII УК Украины не предусмотрена ответственность за неправомерные действия с рядом источников финансовых ресурсов, довольно часто являющихся предметом преступных посягательств.

Ключові слова: фінансові ресурси, грошові кошти, джерела фінансових ресурсів, кримінальна відповідальність за злочини з фінансовими ресурсами.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, денежные средства, источники финансовых ресурсов, уголовная ответственность за преступления с финансовыми ресурсами.

Постановка проблеми. Розвиток інтеграційних процесів України призводить до різноманітних перетворень у системі чинного законодавства, спрямованих на адаптацію міжнародних норм права. Не є винятком і законодавство про кримінальну відповідальність. Про це свідчить і прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [1], в якому усунуто надмірне втручання правоохоронних органів у діяльність господарюючих суб'єктів, оскільки це створювало істотні перешкоди для реалізації конституційно закріпленого права громадян на зайняття підприємницькою діяльністю. В цьому законі реалізовано приведення положень вітчизняного законодавства, що встановлює юридичну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері економіки та господарської діяльності,

у відповідність із європейськими стандартами, згідно з якими за вчинення зазначених кримінальних правопорушень пріоритет надається застосуванню фінансових санкцій. Однак гуманізація кримінальної відповідальності не повинна жодним чином вплинути на правильну кваліфікацію кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема предметом яких виступають «фінансові ресурси». Вважаємо, що з'ясування змісту та статусу вищезгаданої категорії надасть можливість більш чітко відмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого, а також від правопорушень у суміжних галузях законодавства.

Зміни, що відбулися у Кримінальному процесуальному кодексі України [2] також підвищують вимоги до повноти та обґрунтованості доказової бази, зваженості, оперативності та чіткості слідчих дій. Особливої уваги при цьому заслуговує

процес збору доказів при кваліфікації та розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності. Це обумовлено рядом факторів, основними із яких є:

1) у Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України [3] передбачена відповідальність за злочини, пов'язані з веденням господарської діяльності, яка поєднує в собі відповідальність за злочини економічного характеру. Останні охоплюють фінансовий, банківський та бухгалтерський напрями, що взаємообумовлені та повинні розглядатися при вчиненні неправомірних дій з метою ідентифікації необхідних для розслідування документів у частині формування доказової бази;

2) часта зміна норм, що регулюють процес ведення бухгалтерського обліку, який за своєю логікою та процедурами, відображеними у послідовності та порядку обробки облікових документів різних рівнів узагальнення, дозволяє виявити усі наявні відхилення порядку здійснення господарських операцій.

Крім вказаних організаційних і методичних складностей, окремої уваги потребують питання методологічного характеру в частині узгодження предмету злочинів у сфері господарської діяльності. Зокрема, детального аналізу потребують статті, які передбачають відповідальність за шахрайство, зокрема з фінансовими ресурсами. Відповідальність за кримінальні правопорушення в сфері використання фінансових ресурсів розглянуто у ряді статей Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України.

Однак постає питання, чи розглянуто зловживання при використанні усіх фінансових ресурсів, чи розмежовано макро- та мікрорівень їх формування, розподілу та використання, чи передбачено всі можливі неправомірні дії у представлених статтях? Вирішення вказаних питань є одними з ключових у підвищенні ефективності процесу досудового слідства: системний та комплексний підхід до розуміння фінансових ресурсів, чітке виокремлення та групування їх джерел, напрямів використання є основою раціоналізації дій у частині організації слідчого процесу та формування доказової бази, а також правильної кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Господарська діяльність підприємства, відповідно до сформованої практики та обґрунтувань економічної теорії, передбачає наявність

певної сукупності економічних ресурсів. Вони складають основу майнового потенціалу підприємства та у результаті обертання капіталу спрямовані на забезпечення його примноження, досягнення поставлених підприємством цілей.

У класичному економічному розумінні складовими економічних ресурсів підприємства є матеріальні (засоби та предмети праці – основні та оборотні активи), трудові (людські) та фінансові ресурси. Цей перелік часто доповнюється підприємницькими здібностями засновників, а в останні роки до нього також включають нематеріальні активи, інформаційні ресурси, що дедалі частіше відіграють вирішальну роль у гнучкості бізнесу та можливості його швидкого розвитку. Однак нині ми не ставимо завдання чітко визначити склад економічних ресурсів підприємства. Необхідним є встановлення складових фінансових ресурсів підприємства та можливих форм і засобів правового реагування щодо зловживань з ними відповідно до існуючих норм у Кримінальному кодексі України. Крім того, постає завдання у формуванні інструментарію розслідування злочинів у сфері господарської діяльності на основі системи бухгалтерського обліку, в якій завжди залишаються основні сліди вчинення правопорушень.

Дослідження підходів до розгляду сутності фінансових ресурсів у спеціальній науковій і практичній літературі виявили відсутність єдиної позиції щодо їх трактування серед фахівців. Водночас, спільним у виявлених дефініціях є визначення фінансових ресурсів грошовими коштами, а також фондами та надходженнями, що виражені у грошових коштах. Особлива увага до цього виду засобів господарювання пов'язана з тим, що саме фінансові ресурси в більшості випадків є джерелом здобуття підприємством усіх інших видів ресурсів і саме наявність грошових коштів є ознакою ліквідності підприємства та вказує на рівень платоспроможності.

Одночасно фінансові ресурси є такими, що найбільш часто стають предметом кримінальних правопорушень порівняно з іншими ресурсами підприємства. Так, їх особлива форма (готівка, дорожні чеки, пластикові карти), можливість обігу з використанням електронних ресурсів призводить до масштабних зловживань з грошовими коштами, про що свідчить періодичне перебування України в списку ФАТФ – Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF – Financial Action Task Force) – впливового міжурядового органу, ство-

реного в липні 1989 р. на паризькій зустрічі глав держав «великої сімки». ФАТФ об'єднує нині 31 країну і 2 міжнародні організації [4]. Вказана організація відслідковує процеси імплементації заходів із перешкоджання відстежує коштів, вивчає способи й техніку відмивання грошей, розробляє превентивні та запобіжні заходи, сприяє загальносвітовій практиці запровадження стандартів боротьби з відмиванням грошей. Виконуючи зазначені функції, ФАТФ плідно співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, чия діяльність також спрямована на протидію відмивання «брудних» грошей [5].

Таким чином, відповідальність за різноманітні зловживання з фінансовими ресурсами є принциповою для включення в Кримінальний кодекс України з відповідною систематизацією порушень і відповідальності.

Отже, фінансові ресурси підприємства можна визначити як грошові кошти, якими володіє підприємство та які можуть бути спрямовані на виконання різних зобов'язань. Згідно з Національним положенням (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, грошовими коштами (грошами) є готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання (п. 2). При цьому згідно з п. 2 виділяється також поняття «еквіваленти грошових коштів (грошей)» – короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, які вільно конвертуються у певні суми грошей і які характеризуються незначним ризиком зміни вартості (прикладом можуть бути казначейські векселі, депозитні сертифікати строком погашення до 3-х місяців, високоліквідні цінні папери, придбані для перепродажу).

Фінансові ресурси слід розглядати на макро- (централізовані) та мікрорівні (децентралізо-

вані). Централізовані фінансові ресурси формуються на рівні держави та використовуються у процесі виконання її функцій. До децентралізованих належать фінансові ресурси суб'єктів господарювання. Власне, аналіз статей щодо кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами слід розглядати саме з позиції підприємства-отримувача таких ресурсів.

Варто відзначити, що фінансові ресурси підприємств формуються за рахунок власних (статутний, додатковий, резервний капітал, амортизаційні відрахування, прибуток, цільове фінансування у вигляді субсидій, субвенцій чи дотацій, забезпечення та резерви) і зовнішніх (отримані кредити; кредиторська заборгованість перед постачальниками, підрядниками та іншими суб'єктами господарської діяльності) джерел. Таким чином, фінансові ресурси є сукупністю грошових коштів у різних формах. Зловживання щодо їх залучення і подальшого використання слід розглядати у комплексі: як зловживання в операціях з руху грошових коштів (частини активу балансу або господарських засобів), так і в частині джерел їх формування (пасиву балансу). Відповідно, дії суб'єкта злочину будуть спрямовані на операції з грошовими коштами, але проти різних суб'єктів суспільних відносин: держави, фінансових органів (банки та інші банківські та небанківські фінансові установи), фізичних і юридичних осіб, за рахунок яких можуть бути отримані додаткові ресурси.

Проведений через призму виділення в категорії «фінансові ресурси» власне активів та окремо джерел їх формування аналіз змісту статей Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України дозволив сформулювати такі висновки щодо кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з використанням фінансових ресурсів.

Таблиця 1

Перелік статей КК України в яких фінансові ресурси передбачено як предмет злочину

Стаття КК України	Фінансові ресурси як предмет кримінального правопорушення
1	2
Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення	У цьому випадку відповідальність передбачено за дії, що спрямовані на власне грошові кошти або їх еквіваленти в різних формах. Фактично, йдеться про втрату суб'єктом господарювання чи фізичною особою-власником грошових коштів як складової активів

продовження таблиці 1

Стаття 210. Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням	Відповідальність передбачено за дії, що спрямовані на незаконне використання власне грошових коштів або їх еквівалентів у різних формах. Фактично, відповідальність також передбачена і за зміну призначення джерела фінансових ресурсів
Стаття 211. Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону	Зловживання спрямоване на зміну призначення джерел фінансових ресурсів
Стаття 212. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	Фактично, відповідальність передбачена за зміну призначення джерела фінансових ресурсів. При цьому важливо відзначити, що незаконні дії спрямовано на збереження грошових коштів суб'єкта сплати податків, але недостачу грошових коштів слід ідентифікувати у держави – як суб'єкта бюджетних відносин
Стаття 222. Шахрайство з фінансовими ресурсами	Відповідальність передбачено за зловживання щодо джерел фінансових ресурсів – формування іншої структури балансу за рахунок зловживань із оформленням документів, спрямованих на незаконне залучення грошових коштів
Стаття 222-1. Маніпулювання на фондовому ринку	Відповідальність передбачено за зловживання щодо джерел фінансових ресурсів – зловживань із документів, спрямованих на незаконне залучення грошових коштів
Стаття 224. Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	У цьому випадку відповідальність передбачено за дії, що спрямовані власне на викривлення форми еквівалентів грошових коштів. Фактично, йдеться про втрату суб'єктом господарювання чи фізичною особою-власником еквівалентів грошових коштів як складової активів

Розглядаючи представлений аналіз, необхідно також відзначити, що Розділом VII КК України не передбачено відповідальність за неправомірні дії з рядом джерел фінансових ресурсів, які досить часто в останні роки є предметом злочинних посягань. Так, не визначено наслідки неправомірних дій у частині формування, розподілу і використання статутного фонду (капіталу); додатково вкладеного та резервного капіталу; нерозподіленого прибутку. Безумовно, ці питання частково регулюються Цивільним кодексом України і спори вирішуються згідно з нормами вказаного кодексу. Водночас, аналіз фінансової звітності, розпорядчої документації зборів засновників публічних акціонерних товариств, узагальнення статистичних даних щодо судових спорів з приводу виконання договірних зобов'язань, погашення кредиторської (дебіторської) заборгованості, які містяться в оглядових листах Вищого господарського суду України [6], свідчать про суттєві зловживання, що відбуваються в процесі розподілу прибутку між засновниками, використання відповідних видів капіталу.

На особливу увагу також заслуговують питання шахрайства з кредиторською заборгованістю, особливо в процесі факторингових операцій, погашення цінними паперами, зокрема борговими. Нині в практиці судочинства такі зловживання розглядаються з позиції заниження бази оподаткування податком на прибуток чи податком на додану вартість. Однак кримінальна відповідальність не встановлена. Хоча такі зловживання призводять до втрати фінансових ресурсів підприємств, на які спрямовані злочинні дії. При цьому слід визнати, що встановлена частиною другою статті 625 Цивільного кодексу України відповідальність за прострочення виконання грошового зобов'язання: у розмірі індексу інфляції від суми боргу за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом, також не є достатньо дієвим засобом уникнення зловживань із фінансовими ресурсами.

Висновки. Таким чином, нині необхідною є розробка нового підходу до системи криміналь-

ної відповідальності за зловживання з фінансовими ресурсами, яка враховуватиме:

1) сутність фінансових ресурсів і наявність джерел їх формування, що, як правило, і дозволяють вживати різні неправомірні дії щодо отримуваних грошових коштів та інших фінансових ресурсів. Це дозволить чітко систематизувати неправомірні та сформувані доказову базу;

2) рівні утворення, розподілу та використан-

ня фінансових ресурсів – децентралізовані та централізовані, що дозволить систематизувати рівень кримінальної відповідальності;

3) характер різних джерел формування фінансових ресурсів, протиправні дії з якими спричиняють збиток для фізичних і юридичних осіб, які є надавачами таких ресурсів і зловживання проти яких повинне отримати більш суворе покарання, зокрема фінансового характеру.

Список використаних джерел

1. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 25, ст. 263

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Группа разработки финансовых мер по борьбе с отмыванием денег (ФАТФ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fedsfm.ru/activity/fatf>.

5. Міжнародна протидія відмиванню «брудних» грошей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

6. Оглядові листи Вишого господарського суду України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/group/7/1>.